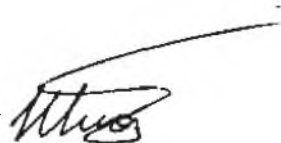

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ШАХНАЗАРЯН КАРІНЕ ЕРНЕСТІВНА

УДК 347.122:347.25(477)

ЗАХИСТ ПРАВ НА ЧУЖІ РЕЧІ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
КІЗЛОВА Олена Сергіївна,
Міжнародний гуманітарний університет,
завідувач кафедри цивільного
і господарського права та процесу;

кандидат юридичних наук, доцент
НАГНИБІДА Володимир Іванович,
Хмельницький університет управління і права,
доцент кафедри міжнародного та європейського права

Захист відбудеться “___” _____ 2017 року о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д41.086.03 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Академічна, 2.

Автореферат розісланий «___» _____ 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Лагутіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Незважаючи на те, що конституційні гарантії здійснення прав на чужі речі та визначальні положення про їх захист передбачені чинним законодавством України, правовий механізм захисту прав на чужі речі лише тоді буде відповідати стандартам правової держави, якщо вищезазначені положення знайдуть своє втілення у нормах відповідних галузей права, адже здійснення речових прав неможлива без встановлення механізму їх захисту.

В сучасній Україні триває процес євроінтеграції та адаптації законодавства до стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС), про що наголошено в Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». В умовах євроінтеграції існує необхідність дослідження та вдосконалення окремих правових інститутів, зокрема інституту прав на чужі речі. Вказане зумовлене не стільки проблемами правозастосування, скільки потребою створення науково обґрунтованої системи речового права відповідно до існуючих традицій правової системи.

В українському цивільному праві також запроваджено норми римського приватного права, що зумовило появу у національному праві нових правових категорій, зокрема, таких як сервітут, суперфіцій та емфітевзис, які розглядались та досліджувалися вченими як права на чужі речі та обтяжене право користування і володіння речами.

Інститут речових прав в Україні пройшов тривалий шлях розвитку. За радянських часів громадяни не мали права власності на землю, що негативно позначалося на розвитку цього інституту у цивільному праві, хоча, права на чужі речі у процесі землекористування фактично здійснювалися. При цьому вказані права дотримувалися користувачами земельних ділянок на підставі звичаєвих правил.

Значні зміни в соціально-економічних відносинах обумовили трансформацію змісту інституту прав на чужі речі, які потребують ґрунтовного наукового дослідження.

Теоретичні та практичні аспекти речових прав аналізувалися в наукових працях К.Н. Анненкова, В.І. Андрейцева, О.О. Баринової, І.А. Безклубого, Н.В. Безсмертної, М.І. Гаврилюка, Р.Ф. Гонгало, В.Г. Графського, Д.Д. Гримма, О.В. Дзери, Д.В. Дождева, І.І. Каракаша, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, О.С. Йоффе, Р.А. Майданика, Д.І. Мейєра, О.О. Михайленко, Є.О. Мічуріна, С.А. Муромцева, О.А. Підопригори, С.О. Погрібного, І.С. Перетерського, К.П. Победоносцева, І.Ф. Севрюкової, О.І. Сліпченко, Є.А. Суханова, Ю.К. Толстого,

С.Я. Фурси, Є.О. Харитонova, Т.Є. Харитонової, В.М. Хвостова, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича, Т.С. Шкрум, О.С. Яворської та ін.

Водночас, що стосується дослідження прав на чужі речі, то у наукових працях зазначених учених розглядалися лише окремі види зазначених прав, зокрема, сервітуту, емфітевзиси, суперфіції.

У сучасній науці цивільного права відсутні спеціальні комплексні дослідження прав на чужі речі, в тому числі захисту цих прав. Йдеться про необхідність визначення поняття захисту прав на чужі речі, класифікації способів їхнього захисту, дослідження особливостей речово-правових, зобов'язальних та спеціальних способів захисту прав на чужі речі тощо.

Потребує вдосконалення чинне цивільне законодавство України у сфері захисту прав на чужі речі з урахуванням законодавства ЄС, законодавчого досвіду окремих зарубіжних країн. Необхідно уніфікувати цивільне законодавства України на предмет єдиного сприйняття і відтворення прав на чужі речі, захисту цих прав, які хоча і регламентуються нормами Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), але лише в межах аналогії.

У судовій практиці виникає чимало спірних питань щодо визнання прав на чужі речі та їх захисту, які потребують наукового аналізу та розробки теоретично обґрунтованих пропозицій їх вирішення.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється необхідністю розвитку теорії цивільного права щодо захисту прав на чужі речі, вдосконалення чинного цивільного законодавстві в цій сфері та практики застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідницької роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності і права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає у спеціальному комплексному дослідженні теоретичних та практичних проблем захисту прав на чужі речі за цивільним законодавством України, формулюванні конкретних пропозицій щодо удосконалення законодавства в цій сфері та практики його застосування.

Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

здійснити огляд літератури за темою дисертації та обрати напрями дослідження;

охарактеризувати концепцію захисту прав на чужі речі за законодавством України;

визначити поняття та здійснити класифікацію речових прав на чужі речі, що підлягають захисту;

розглянути особливості цивільно-правового захисту прав на чужі речі при виникненні, здійсненні та припиненні цих прав;

визначити способи захисту прав на чужі речі та здійснити їх класифікацію;

з'ясувати особливості речово-правових, зобов'язальних та спеціальних способів захисту прав на чужі речі;

сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері захисту прав на чужі речі.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, пов'язані із захистом прав на чужі речі.

Предметом дослідження є захист прав на чужі речі за законодавством України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складає система взаємопов'язаних загальнонаукових, спеціальних методів наукового дослідження, застосування яких забезпечує достовірність знання та вирішення поставлених цілей і завдань. У дисертації були використані такі методи, як історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, аналітико-синтетичний, логіко-юридичний. За допомогою історико-правового методу виявлено особливості становлення та еволюції законодавчого регулювання і наукових поглядів на речові права на чуже майно та їх захист (розділ 1). Порівняльно-правовий метод використано з метою з'ясування моделі правового регулювання захисту прав на чужі речі за цивільним законодавством України та цивільним законодавством деяких зарубіжних країн (розділ 2). Аналітико-синтетичний та системно-структурний методи застосовувалися при визначенні особливостей захисту

прав на чуже майно при їх виникненні, здійсненні та припиненні (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1). Логіко-юридичний метод дозволив проаналізувати положення чинного цивільного законодавства України у сфері захисту прав на чужі речі, виявити його недоліки та прогалини і сформулювати конкретні пропозиції щодо їх усунення (розділи 2, 3).

Емпіричну основу дослідження становлять матеріали судової практики за 2010-2016 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням захисту прав на чужі речі за законодавством України.

Наукова новизна дисертаційного дослідження відображена у наступних положеннях:

уперше:

сформульовано поняття захисту прав на чуже майно як системи активних заходів, що застосовуються уповноваженою особою (особою, яка володіє правом на чуже майно, іншою уповноваженою особою), спрямованих на усунення порушень прав на чуже майно, покладання виконання обов'язку щодо порушеного права на особу, яка порушує зазначене право. І хоча така система захисних заходів водночас є складовою частиною цивільно-правового механізму захисту права власності, вона має свої особливості, що визначаються змістом, суб'єктивним складом та способами захисту;

розмежовано такі правові категорії, як «захист прав на чужі речі», «захист прав на чужу річ» та «захист прав та інтересів особи, яка має право на чужу річ». Встановлено, що у першому випадку йдеться про те, що захисту підлягає реально існуюче в уповноваженій особі суб'єктивне право на чужу річ (на конкретне майно), у другому – про те, що захисту підлягає існуюче у особи право на одержання майна в користування, у третьому – про законні права та охоронювані інтереси уповноваженої особи у разі втрати майна;

здійснено класифікацію цивільно-правових способів захисту прав на чужі речі за такими критеріями: 1) залежно від порядку їх реалізації – судовий, адміністративний, нотаріальний, самозахист, захист за допомогою інших суб'єктів; 2) залежно від значущості – основні (наприклад, визнання права на чужу річ) та допоміжні (наприклад, звільнення майна з-під арешту); 3) залежно від мети – превентивно-пріскальні, відновлювальні та компенсаційні; 4) залежно від особливостей захисту – речово-правові, зобов'язально-правові та спеціальні способи захисту прав на чужі речі;

запропоновано доповнити абзац другий частини першої ст. 417 ЦК України після слів «надання її в користування» словами «у разі закінчення

строку експлуатації будівлі» з метою врегулювання спірної ситуації, яка виникає між суперфіціарієм та власником земельної ділянки щодо знесення своєї будівлі (споруди) та приведення її до стану, в якому вона була до надання в користування. Без урахування цього доповнення положення зазначеного абзацу можна розцінювати як примус власника земельної ділянки до знищення суперфіціарієм власної будівлі (споруди), адже знищення майна буде суперечити ст. 41 Конституції України, що гарантує недоторканність права власності;

вдосконалено:

визначення права на захист прав на чуже майно. Зазначене право запропоновано розуміти як складову частину самого суб'єктивного права як на власні дії, так і на певну поведінку зобов'язальних осіб, а також як правомірну реакцію учасників цивільних правовідносин, суспільства і держави на порушення прав на чужі речі, шляхом невизнання цих прав або їх оспорення та/або шляхом компенсації уповноваженій особі шкоди в порядку, визначеному чинним законодавством України;

визначення форм цивільно-правового захисту прав на чуже майно. Зазначені форми визначені як діяльність уповноважених органів, особи або представника із захисту прав на чуже майно, що полягають у застосуванні передбачених чинним законодавством України заходів, спрямованих на припинення та попередження порушень цивільних прав та інтересів, а також відновлення порушених прав та відшкодування шкоди (моральної та/або матеріальної);

висновок про подвійну правову природу обтяжених речових прав в частині поєднання суб'єктивного речового права на чужу річ та обтяження ним права власника на таку річ. Сутність суб'єктивного права на чужу річ полягає у встановлених законом повноваженнях носія цього права безпосередньо володіти та/або користуватися чужим майном, але не порушувати при цьому прав власника цього майна. Речове право на чужу річ є обтяженням права власності, яке обов'язкове як для власника майна, так і для інших осіб;

дістало подальшого розвитку:

теза про необхідність розуміння права на захист прав на чужі речі в матеріальному і процесуальному значенні, оскільки реалізація права на захист вищезазначеного права в суді здійснюється в межах самостійного процесуального правовідношення, яке виникає з моменту звернення особи до суду за захистом порушеного цивільного права (інтересу), а право на захист прав на чужу річ у матеріальному значенні є складовою суб'єктивного права на чужу річ;

положення про способи захисту прав на чужі речі в частині обґрунтування наявності крім загальних цивільно-правових способів захисту зазначених прав, передбачених чинним законодавством України, також спеціальних способів захисту відповідно до положень про окремі види прав на чужі речі (наприклад, ст. 402 ЦК України).

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальших наукових розробок особливостей цивільно-правового захисту прав на чужі речі за законодавством України;

правотворчій діяльності – для вдосконалення цивільного законодавства України у сфері захисту прав на чужі речі;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення судової практики при вирішенні судами спорів, пов'язаних із захистом прав на чужі речі;

навчальному процесі – при викладанні нормативної дисципліни «Цивільне та сімейне право України», спеціальних курсів «Правове регулювання права власності в Україні», «Захист речових прав», при підготовці робочих програм, методичних рекомендацій, підручників та навчальних посібників із зазначених дисциплін;

правовиховній сфері – для підвищення рівня правової культури населення, формування фахової правосвідомості студентів юридичних закладів вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана та обговорена на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні результати дослідження, теоретичні висновки й положення роботи відображені у виступах на міжнародних та регіональних наукових конференціях, засіданнях круглих столів, зокрема: Інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені І.В. Шерешевському «Цивільний кодекс України, досвід 10-ти років застосування» (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.); Міжнародній науковій конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави і права у умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 року); Міжнародній науковій конференції «Римське право як підґрунтя сучасного права Європи» (м. Одеса, 27 травня 2016 року); Круглому столі «Актуальні проблеми захисту права власності» (м. Одеса, 17 червня 2016 року).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у 10 публікаціях, у тому числі 5 статтях, опублікованих у наукових фахових

виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, засіданні круглого столу.

Структура та обсяг дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження і включає вступ, три розділи, які об'єднують сім підрозділів, висновки, список використаних джерел (334 найменування), додатки. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок, з яких основного тексту – 182 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, наведено дані про апробацію та публікацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Огляд літератури та визначення напрямів дослідження» складається з двох підрозділів, присвячених постановці проблеми, дослідженню стану вивчення проблеми, визначенню методологічного підґрунтя дослідження.

Підрозділ 1.1. «Огляд літератури за темою дослідження» присвячено історичному екскурсу у становлення та еволюцію поглядів на права на чужі речі та їх захист, а також цивільного законодавства у цій сфері.

При аналізі стану першоджерел були розглянуті насамперед ті юридичні пам'ятки, акти цивільного законодавства тощо, які містять інформацію про стан правової доктрини у галузі в цілому, а також відбивають досягнення правової думки, котрі знайшли своє відображення в окремих нормах права, правових інститутах, кодифікованих актах. У зв'язку з цим була визначена трансформація захисту прав на чужі речі, на основі чого було встановлено необхідність у спеціальному комплексному дослідженні цієї проблематики.

Огляд літератури дозволив дійти висновку, що попри значну увагу науковців до означеної проблеми, чимало питань захисту прав на чужі речі залишається недостатньо дослідженими.

Зазначено, що в умовах зміни соціально-правових умов існування цивільних відносин, зміни акцентів у їх правовому регулюванні, впливу євроінтеграційних процесів потребують ґрунтовного наукового дослідження питання про поняття, способи захисту прав на чужі речі, особливості захисту зазначених прав при їх виникненні, зміні та припиненні, специфіку окремих способів захисту (речово-правових, зобов'язально-правових та спеціальних) тощо.

У підрозділі 1.2. «Концепція захисту прав на чужі речі за законодавством України» досліджено становлення та розвиток цивільного законодавства у сфері забезпечення прав на чужі речі та їх захисту.

Зазначено, що у сучасному українському законодавстві деякі положення ЦК України були створені на підставі рецепції римського приватного права, яке регулювало право використання чужих речей (чужих земельних ділянок із різноманітною метою, майном тощо).

Зроблено висновок, що важливе місце в реалізації засобів захисту права на чужі речі займає форма цього захисту, яка визначається як регламентований правом комплекс певних процедур, що здійснюється уповноваженими органами та/або самою особою, права якої порушено, в рамках правозахисного процесу, спрямованого на відновлення порушеного чи оспорюваного права.

Якщо особа має зобов'язальне або інше право на річ, але здійснення цього права не пов'язане з перебуванням майна у володінні цієї особи, положення ст. 396 та глави 29 ЦК України на неї не поширюються. Таким чином, за аналогією, відповідно до положень ст. 396 ЦК України, петиторними засобами захисту можуть бути захищені права на чужі речі осіб, які отримали це право за заповітом та/або у спадщину.

Акцентовано увагу на тому, що у ЦК України не передбачаються спеціальні речові позови для захисту окремих прав на чужі речі та/або майно, які виникли, від можливого порушення з боку третіх осіб та власника майна. Законні права та інтереси кожної особи, яка має право на чужі речі, зокрема право на чужі речі, захищаються у тому самому порядку, що й права власника цієї речі, тобто забезпечені абсолютним захистом. Це надає особі, яка має право на чужі речі, право скористатися певними засобами захисту свого права відповідно до природи того чи іншого права на чужі речі.

Запропоновано встановлення відповідності обтяжень майнових прав фізичних осіб, передбачених цивільним законодавством України (передусім, ЦК України), стандартам ЄС.

Запропоновано загальне визначення захисту прав на чуже майно як системи активних заходів, які вживає уповноважена особа (особа, яка володіє правом на чуже майно, інша уповноважена особа), спрямованих на усунення порушень прав на чуже майно, покладання виконання обов'язку щодо порушеного права на особу, яка порушує зазначене право.

Вказане буде сприяти подальшим дослідженням природи прав на чужі речі та вдосконалення концепції їхнього захисту.

Другий розділ «Загальна характеристика прав на чужі речі за законодавством України, що підлягають захисту» складається з двох підрозділів і присвячений визначенню поняття прав на чужі речі та його захисту, дослідженню особливостей виникнення, здійснення та припинення прав на чужі речі.

У підрозділі 2.1. *«Поняття та класифікація прав на чужі речі та їх захист»* звернуто увагу на те, що проблема загального визначення поняття права на чужі речі за законодавством України займає одне з найважливіших місць у цивільно-правовому регулюванні майнових відносин у суспільстві. Право на чужі речі є складовою більш загальної категорії речового права, зокрема права власності, яке відноситься до самостійного речового права.

Визначено ознаки речових прав на чужі речі: 1) права на чужі речі обтяжені у порівнянні з правом власності, однак мають похідний характер від права власності; 2) об'єктом прав на чужі речі є переважно нерухоме майно (земля, будівлі тощо); 3) право на чужі речі безпосередньо пов'язане з характерним правом слідування за річчю, при цьому зміна власника – суб'єктів зобов'язального права не впливає на суміжність речових прав у здійсненні права користування чужими речами; 4) види та зміст прав на чужі речі повністю визначаються законом; 5) захист прав на чужі речі є абсолютним.

Зазначено, що права на чужі речі – це похідні від права власності речові права, що надають особі, яка їх має, можливість безпосереднього користування, володіння та розпорядження певними речами, що не є її власністю, для певної мети та у встановлених законом або договором межах.

Запропоновано узагальнену класифікацію прав на чужі речі: 1) сервітути – предальні (майнові); міські; сільські або земельні (сервітути, спрямовані на використання вигод сусідньої земельної ділянки; сервітути, спрямовані на використання самої земельної ділянки; особисті або персональні – узуфрукт; узус; квазіузуфрукт; 2) суперфіцій; 3) емфітевзис; 4) заставне право (застава; іпотека).

У підрозділі 2.2. *«Виникнення, здійснення та припинення прав на чужі речі, які підлягають захисту»* встановлено, що особа може набути право на чужі речі за наявності певних юридичних фактів, визначених ЦК України. Право на чужі речі набувається на підставах, не заборонених законом, зокрема із правочинів. Право на чужі речі вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права на чужі речі не встановлена судом. Способи набуття права на чужі речі прийнято поділяти, як і права власності, на первісні та похідні.

Доведено, що до первісних способів набуття права на чужі речі відносяться способи, при яких право володіти та/або користуватися чужими речами виникає вперше або незалежно від права попереднього власника або його волі. Похідні способи набуття прав на чужі речі виникають у суб'єкта внаслідок волевиявлення власника.

Звернуто увагу на те, що право на чужі речі характеризується зв'язком та залежністю цього права від права власності, так як жодне з прав на чужі речі не дає уповноваженій особі можливості розпоряджатися чужою річчю.

Спосіб набуття права на чужі речі запропоновано визначити як інструмент реалізації волі набувача права на чужі речі, а підстави набуття права на чужі речі – як юридичний факт, що призводить до виникнення правових наслідків у вигляді набуття права на чужі речі.

Розглянуто перелік підстав припинення прав на чужі речі, якими є: поєднання в одній особі особи, в інтересах якої встановлено право на чужі речі та власника цієї речі; відмова особи від права на чужі речі; закінчення строку, на який було встановлено сервітут; припинення обставин, які були підставами для набуття прав на чужі речі; не використання прав на чужі речі протягом тривалого часу (наприклад сервітуту протягом 3 років поспіль); смерть особи, яка мала право на чужі речі. Права на чужі речі також можуть бути припиненими за рішенням суду на вимогу власника речі майна за наявності обставин, які мають істотне значення.

Третій розділ «Особливості захисту речових прав на чужі речі» складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню особливостей речово-правових, зобов'язальних та спеціальних способів захисту прав на чужі речі.

У підрозділі 3.1. *«Речово-правові способи захисту речових прав на чуже майно»* розглядаються визначені у спеціальних нормах способи захисту прав на чужі речі. Вибір способу захисту (якщо у спеціальних нормах немає вказівок на конкретні способи захисту прав на чужі речі) залежить від специфіки права, яке потребує захисту, та характеру порушення.

У дисертації захист прав на чужі речі за законодавством України визначено як використання уповноваженими особами, титульними власниками цивільно-правових способів поновлення своїх прав та усунення перешкод у здійсненні цих прав. Суб'єктами захисту прав на чужі речі є особи, які мають такі права, в тому числі володілець, сервітуарій, емфітевта та суперфіціарій. Відповідно до ст. 396 ЦК України особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, в тому числі й від власника майна.

Запропоновано визначення захисту прав на чуже майно як системи активних заходів, що застосовуються уповноваженою особою (особою, яка володіє правом на чуже майно; іншою уповноваженою особою), спрямовані на усунення порушень прав на чуже майно, покладання виконання обов'язку щодо порушеного права на особу, яка порушує зазначене право.

Права на захист прав на чужі речі запропоновано розуміти як складову частину самого суб'єктивного права як на власні дії, так і на певну поведінку зобов'язальних осіб, а також як правомірну реакцію учасників цивільних правовідносин, суспільства і держави на порушення прав на чужі речі, шляхом невизнання цих прав або їх оспорювання та/або шляхом компенсації уповноваженій особі шкоди в порядку, визначеному чинним законодавством України.

Звернуто увагу на важливе місце в реалізації засобів захисту права на чужі речі займає форма захисту права на чужі речі, яка визначається як регламентований правом комплекс певних процедур, що здійснюється уповноваженими органами та/або самою особою (самозахист), права якої порушено, в рамках правозахисного процесу, який направлений на припинення порушення права.

Зроблено висновок, що способи захисту прав на чужі речі, особливості яких обумовлені абсолютним характером захисту, відносяться до речово-правових способів захисту прав на чужі речі, які здійснюються за допомогою речово-правових позовів (віндикаційних, негативних, протібіторних).

У *підрозділі 3.2. «Зобов'язальні способи захисту речових прав на чужі речі»* аналізуються положення цивільного законодавства України щодо захисту прав на чужі речі за допомогою зобов'язальних способів захисту. До них відносяться позови про відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням договорів, про повернення речей, наданих у користування за договором, а також про відшкодування заподіяної шкоди, про повернення безпідставно отриманого чи зекономленого майна чи права власності іншого речового права. У такому випадку, як правило, договір є необхідною передумовою й умовою виникнення зобов'язально-правових відносин, у яких власник здобуває нові суб'єктивні права, що відрізняються за своїм змістом від права власності.

Зроблено висновок, що права осіб на чужі речі захищаються такими самими способами, як і права власника речі. Вказане можна назвати абсолютним захистом, і воно дає право особі, яка має право на чужі речі, використовувати всі засоби захисту права на чужі речі за природним або іншим правом на чужі речі. Таким чином, якщо права на чужі речі

захищаються за аналогією захисту права власності, то вони будуть захищатися з використанням цього абсолютного захисту.

Зазначено, що одним із основних способів захисту прав на чужі речі є визнання права на чужі речі. Цей спосіб застосовується в разі, коли наявність у особи конкретного суб'єктивного права піддається сумніву, суб'єктивне право оспорується, заперечується або існує реальна загроза таких дій, наприклад, за позовами про визнання права власності, права володіння, права користування тощо.

Виділено два способи застосування захисту прав на чужі речі за законом у судовому порядку: 1) захист прав на чужі речі в разі фактичного виникнення права на чужі речі у особи за договором; 2) захист прав на чужі речі в разі виникнення права на чужі речі у особи за інших обставин (знахідка, набувальна давність, привілеї володіння або користування чужою річчю тощо). У випадку укладення між суб'єктами цивільного права оспорюваного правочину кожен з них має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним. Якщо ж має місце триваюче порушення цивільного права фізичної чи юридичної особи, то суд може зобов'язати винну особу припинити дію, що порушує право. У разі необхідності відновлення порушеного цивільного права судом може бути відновлене становище, що існувало до порушення права (наприклад, реституція, тобто повернення сторін у первісний стан).

Наступний спосіб захисту прав полягає у зобов'язанні певної особи в судовому порядку виконати обов'язок в натурі – здійснити дію або утриматися від здійснення останньої. Цей спосіб захисту може застосовуватися незалежно від інших засобів захисту. Ще один вид захисту цивільних прав – зміна правовідносин, яка полягає в трансформації правовідносин, перетворенні одного обов'язку на інший, покладенні на боржника нового обов'язку. Спосіб зміни правовідносин може відбуватися шляхом зміни предмета зобов'язання. Так, особа, якій передана у володіння та користування річ неналежної якості, має право за своїм вибором вимагати заміни речі, відповідного зменшення орендної ціни, безоплатного усунення недоліків речі тощо.

Встановлено, що до зобов'язально-правових позовів щодо захисту прав на чужі речі також відносяться позови про відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням договорів, про повернення речей, наданих у користування за договором, а також про відшкодування заподіяної шкоди, про повернення безпідставно отриманого майна.

У *підрозділі 3.3. «Спеціальні способи захисту речових прав на чужі речі»* аналізуються спеціальні способи захисту прав на чужі речі, передбачені цивільним законодавством України.

Доведено, що визначення у спеціальних нормах тих чи інших способів захисту прав на чужі речі, так само як і вибір способу захисту (якщо у спеціальних нормах немає вказівок на конкретні способи захисту прав на чужі речі), залежить від специфіки права, яке потребує захисту, та характеру порушення.

Крім вище названих засобів, ЦК України передбачені ще й такі засоби, як визнання правочину недійсним та визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Звернуто увагу на те, що, по-перше, в ЦК України зазначено, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, ніж той, який встановлений договором або законом, тобто перелік зазначених засобів не є вичерпним. По-друге, всі способи, перелічені в ст. 16 ЦК України, є способами захисту суб'єктивних цивільних прав, але деякі з них пов'язані з цивільно-правовою відповідальністю, а інші – не пов'язані з нею.

Важливе значення в реалізації вказаних способів захисту має форма захисту, тобто регламентований правом комплекс особливих процедур, що здійснюється правозастосовчими органами та самою уповноваженою особою в рамках правозахисного процесу, направленного на відновлення (підтвердження) порушеного (чи заперечуваного) права.

З'ясовано, що до спеціальних способів захисту прав на чужі речі (в разі можливого порушення з боку третіх осіб та власника майна) відносяться: 1) захист від правомірного чи неправомірного втручання державних органів й інших організацій; 2) захист прав у випадках несприятливого збігу об'єктивних обставин; 3) недійсність правочину щодо набуття прав на користування чужими речами; 4) встановлення порядку користування чужими речами.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладаються найбільш важливі теоретичні положення дисертаційного дослідження, формулюються пропозиції щодо удосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері захисту прав на чужі речі.

1. За цивільним законодавством України речові права на чужі речі є складовою категорії речових прав, яка крім цих прав включає також право

власності. Водночас, у законодавстві право володіння виведене зі структури прав на чуже майно і є самостійним речовим правом. У таких випадках система речового права відповідно складається з трьох елементів: права власності, права володіння та прав на чуже майно, які часто називають правами на чужі речі, іншими речовими правами, обтяженими речовими правами тощо.

2. Пропонується закріпити у статті 413 ЦК України поняття суперфіція як речового спадкового та такого, що передається за правонаступництвом для юридичних осіб, права користування чужою земельною ділянкою з метою будівництва, набуття права власності на будівлю (споруду) та здійснення всіх повноважень власника будівлі незалежно від волі власника земельної ділянки. Суперфіцій є речовим правом, яке має абсолютний характер захисту, тобто захищається від будь-яких третіх осіб, зокрема і від власника земельної ділянки.

Пункт 1 ст. 413 ЦК України запропоновано викласти в такій редакції: «Право користування чужою земельною ділянкою для забудови виникає у випадку надання власником земельної ділянки в користування іншій особі своєї земельної ділянки для будівництва побутових, промислових, соціально-культурних та інших споруд і будівель (суперфіцій), на підставі договору або заповіту».

3. У випадках, коли володіння чужою річчю є правом, то як і будь-яке інше право, воно вже захищено законом і окремого спеціального захисту не потребує. Однак, у цивільному законодавстві відсутні спеціальні норми про захист фактичного володіння чужою річчю. Зазначені норми доцільно закріпити у Книзі третій «Право власності та інші речові права» ЦК України.

4. Захист прав на чужі речі за цивільним законодавством України є системою активних заходів, що застосовуються уповноваженою особою (особою, яка володіє правом на чуже майно, іншою уповноваженою особою), спрямованих на усунення порушень прав на чуже майно, покладання виконання обов'язку щодо порушеного права на особу, яка порушує зазначене право.

5. Способи захисту прав на чужі речі – це дії державних органів у межах їх компетенції, які безпосередньо спрямовані на захист прав осіб, у тому числі й прав на чужі речі. Суб'єктами захисту прав на чужі речі є особи, які мають такі права, зокрема володілець, сервітуарій, емфітевта та суперфіціарій. Отже, права на чужі речі підлягають захисту з використанням способів, за допомогою яких захищається право власності відповідно до положень глави 29 ЦК України.

6. Об'єктами захисту прав на чужі речі є: 1) реально існуюче у уповноваженої особи суб'єктивне право на чужу річ (на конкретне майно); 2) право на одержання майна у користування; 3) законні права та охоронювані інтереси уповноваженої особи у разі втрати майна.

7. Важливе місце в реалізації способів захисту прав на чужі речі належить формі захисту таких прав, яка визначається як регламентований правом комплекс певних процедур, що здійснюється уповноваженими органами та/або самою особою (самозахист), права якої порушено, в рамках правозахисного процесу, спрямованого на припинення порушення права. Права вказаних осіб захищаються за допомогою петиторних засобів захисту. Якщо особа має зобов'язальне або інше право на річ, але здійснення цього права не пов'язано з перебуванням майна у володінні цієї особи, положення ст. 396 та Глави 29 ЦК України на неї не поширюються.

8. Визначення у спеціальних нормах тих чи інших способів захисту прав на чужі речі, так само, як і вибір способу захисту (якщо у спеціальних нормах немає вказівок на конкретні способи захисту прав на чужі речі), залежать від специфіки права, яке потребує захисту, та характеру порушення.

9. Способи захисту прав на чужі речі видається доцільним класифікувати:

1) залежно від порядку реалізації – судовий, адміністративний, нотаріальний, самозахист, захист за допомогою інших суб'єктів;

2) залежно від значущості – основні (наприклад, визнання права на чужу річ) та допоміжні (наприклад, звільнення майна з-під арешту);

3) залежно від мети – превентивно-пріскальні, відновлювальні та компенсаційні.

10. Способи захисту прав на чужі речі доцільно поділити на три основні групи: 1) цивільно-правові способи захисту; 2) зобов'язально-правові способи захисту; 3) спеціальні способи захисту прав на чужі речі.

У кожній із зазначених груп слід виділити такі способи захисту прав на чужі речі:

I. Загальні цивільно-правові способи захисту прав на чужі речі:

1) віндикаційний позов;

2) негаторний позов:

а) захист порушених прав на чужі речі, не пов'язаних з втратою володіння чужою річчю;

б) захист права від претензій;

3) прогібиторний позов:

а) захист в разі створення реальної загрози порушення прав на чужі речі у майбутньому;

б) захист права від претензій на сервітут;

4) конфесорний позов:

а) захист сервітуту як проти власника, так і проти інших осіб;

б) повернення об'єкта, в тому числі сервітуту, із чужого незаконного володіння;

с) усунення будь-яких перешкод;

д) Заперечення претензій на чужий сервітут.

II. Зобов'язально-правові способи захисту прав на чужі речі, спрямовані на відновлення порушеного права власника за зобов'язанням або договором:

1) захист прав на чужі речі в разі припинення права спільної сумісної власності при виділі в натурі частки майна;

2) позови про відшкодування збитків в разі порушення права на чужі речі;

3) захист прав на чужі речі шляхом зміни правовідносин, тобто трансформації правовідносин щодо предмета зобов'язання;

4) позови про повернення безпідставно отриманого майна;

5) петиторний або володільницький спосіб захисту (доведення прав володіти чужою річчю).

III. Спеціальні способи захисту прав на чужі речі (в разі можливого порушення з боку третіх осіб та власника майна):

1) захист від правомірного чи неправомірного втручання державних органів й інших організацій;

2) захист прав у випадках несприятливого збігу об'єктивних обставин;

3) недійсність правочину щодо набуття прав та користування чужими речами;

4) встановлення порядку користування чужими речами.

11. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист прав на чужі речі – це їх можливість у разі порушення цього права чи інтересу іншої особи, виникнення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну та адекватну протидію, яка не заборонена законом і не суперечить моральним засадам суспільства та спрямована на запобігання або припинення цього порушення чи ліквідацію його наслідків. Ця можливість є одним з елементів права на захист.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Шахназарян К. Право користування чужим майном (сервітут) як вид речових прав на чуже майно / К. Шахназарян // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 1. – С. 200-203.

2. Шахназарян К.Е. Поняття захисту прав на чужі речі при спадкуванні / К.Е. Шахназарян // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2016. – Вип. 1. – С. 204-213.
3. Шахназарян К. Загальна характеристика прав на чужі речі під час спадкування за законодавством України / К. Шахназарян // Юридичний вісник. – 2016. – Вип. 1. – С. 199-204.
4. Шахназарян К.Е. Класифікація засобів захисту прав на чужі речі за законодавством України/ К.Е. Шахназарян // Часопис цивілістики. – 2016. – Вип. 20. – С. 68-72.
5. Шахназарян К. Самозахист прав на чужі речі при спадкуванні за цивільним законодавством України / К. Шахназарян // National law journal: theory and practice. – 2016. – Вип. 2 (18). – С. 85-87.
6. Шахназарян К.Е. Питання проблеми систематизації прав на чужі речі за законодавством України / К.Е. Шахназарян // Часопис цивілістики. – 2016. – Вип. 24. – С. 27-31.
7. Шахназарян К.Е. Право власності на чуже майно як окремий інститут цивільного права та його особливості / К.Е. Шахназарян // Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського, «Цивільний кодекс України досвід 10-ти років застосування»: матеріали інтернет-конференції (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.)/відп. ред. Є.О. Харитонов. – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 100-103.
8. Шахназарян К.Е. Особливості спадкування прав на чужі речі за законодавством України / К.Е. Шахназарян // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави і права у умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.): у 2 т. Т. 2/ відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 515-518.
9. Шахназарян К.Е. Сутність спадкового права та спадкування у цивільному праві України / К.Е. Шахназарян // Римське право як підґрунтя сучасного права Європи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Римське право як підґрунтя сучасного права Європи»(м. Одеса, 27 травня 2016 р.)/ відп. ред. Є.О. Харитонов. – Одеса: Фенікс, 2016. – С. 97-100.
10. Шахназарян К.Е. Загальне визначення захисту прав на чужі речі при спадкуванні / К.Е. Шахназарян // Актуальні проблеми захисту права власності: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 17 червня 2016 р.) / відп. ред. Є.О. Харитонов. – Одеса: Фенікс, 2016. – С. 30-33.

АНОТАЦІЯ

Шахназарян К.Е. Захист прав на чужі речі за законодавством України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2017.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням захисту прав на чужі речі за цивільним законодавством України.

У дисертації здійснено огляд літератури за темою дисертації та обрати напрями дослідження. Охарактеризовано концепцію захисту прав на чужі речі за законодавством України. Визначено поняття та здійснено класифікацію прав на чужі речі, що підлягають захисту. Розглянуто особливості цивільно-правового захисту прав на чужі речі при виникненні, здійсненні та припиненні цих прав. Визначені способи захисту прав на чужі речі та здійснено їх класифікацію. З'ясовані особливості речово-правових, зобов'язальних та спеціальних способів захисту прав на чужі речі.

Сформульовані теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері захисту прав на чужі речі.

Ключові слова: речові права, права на чужі речі, захист речових прав, захист прав на чужі речі, способи захисту прав на чужі речі, форми захисту прав на чужі речі

АННОТАЦИЯ

Шахназарян К. Э. Защита прав на чужие вещи по законодательству Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2017.

Диссертация является первым в отечественной науке гражданского права специальным комплексным исследованием защиты прав на чужие вещи по гражданскому законодательству Украины.

В диссертации определена концепция защиты прав на чужие вещи по гражданскому законодательству Украины.

Дана общая характеристика вещных прав на чужие вещи и осуществлена их классификация. Определены особенности возникновения, осуществления и прекращения прав на чужие вещи по гражданскому законодательству Украины.

Защита прав на чужие вещи по гражданскому законодательству Украины определена как система активных мер, которые применяются уполномоченным лицом (лицом, владеющим правом на чужое имущество, иным уполномоченным лицом), направленных на устранение нарушений прав на чужие вещи, возложение исполнения обязанности относительно нарушенного права на лицо, нарушающее указанное право.

Разграничены такие правовые категории, как «защита прав на чужие вещи», «защита чужих вещей» и «защита прав и интересов лица, которое имеет право на чужую вещь». В первом случае речь идет о том, что защите подлежит реально существующее уполномоченного лица права на чужую вещь (конкретное имущество), во втором – о праве на получение имущества в пользование, в третьем – о законных правах и охраняемых интересах уполномоченного лица в случае потери имущества.

Определены способы защиты прав на чужие вещи как действия государственных органов в пределах их компетенции, которые непосредственно направлены на защиту прав лиц, в том числе и прав на чужие вещи. Субъектами защиты прав на чужие вещи являются лица, имеющие такие права, в частности, владелец, сервитутарий, эмпитевт и суперфициарий.

Предложена классификация всех способов защиты прав на чужие вещи по следующим критериям: 1) в зависимости от порядка их реализации – судебный, административный, нотариальный, самозащита, защита с помощью других субъектов); 2) в зависимости от значимости – основные (например, признание права на чужую вещь) и производные (например, освобождение имущества из-под ареста); 3) в зависимости от цели – превентивно-прискальные, восстановительные и компенсационные; 4) в зависимости от особенностей защиты – вещно-правовые, обязательно-правовые и специальные способы защиты прав на чужие вещи.

Исследованы особенности вещно-правовых, обязательно-правовых и специальных способов защиты прав на чужие вещи по гражданскому законодательству Украины.

Сформулированы теоретически обоснованные предложения и рекомендации по совершенствованию гражданского законодательства Украины в сфере защиты прав на чужие вещи.

Ключевые слова: вещные права, права на чужие вещи, защита вещных прав, защита прав на чужие вещи, способы защиты прав на чужие вещи, формы защиты прав на чужие вещи.

SUMMARY

Shahnazaryan K.E. Protection of rights to other people's things under the laws of Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Sciences in Law by specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family law; Private International law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2017.

The thesis is a special comprehensive study of the protection of rights to other people's things under the laws of Ukraine.

In the dissertation the review of the literature on the topic of the dissertation was carried out and the directions of research were chosen. The concept of protection of rights to someone else's things according to the legislation of Ukraine is described. The concept is defined and the classification of rights over someone else's things, subject to protection, is carried out. The peculiarities of civil law protection of rights to someone else's things are considered in case of occurrence, implementation and termination of these rights. The ways to protect the rights over someone else's things and their classification is carried out. The peculiarities of substantive, legal, and special methods of protecting the rights of others are found.

The theoretically substantiated proposals on improving the current civil legislation of Ukraine in the field of protection of rights to someone else's things are formulated.

Key words: real rights, rights to someone else's things, protection of real rights, protection of rights to someone else's things, ways of protection of rights to someone else's things, forms of protection of rights to someone else's things.

Підписано до друку 15.11.2017 р. Формат 60х90/16.
Ум.-друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 1711-За.

Видавиик і виготовлювач ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25
Тел. (048) 7777-591.